

THE CONCEPT OF WORK

A reflection of its gendered character

BIRGITTA JORDANSSON AND LINDA LANE

Keywords

Work, care, gender, history, gender equality

Summary

Since industrialization paid work has been associated with men. When the labour movement struggled for regulated work time at the beginning of the 20th century it was in reality male labourers working conditions that were at the centre of debate. The demand for “eight hour work day, eight hours leisure and eight hours rest” was an explicit demand, built on an already established gender order; *him* in paid work and *her* with responsibility for unpaid reproductive work. This view continues to characterise both the labour market and gender equality policy where a shared responsibility for home and family remains a prioritized goal. The purpose of the article is to from a historical perspective, highlight power relations that underpin the manner in which work, and specifically paid work is conceptualised and consequences of these conceptualisations for women and men from a gender perspective. A review of various attempts to include women’s unpaid work in the home and family, shows that a simple, non-reflexive acceptance of an established work concept risks running into a blind alley where unpaid work is re-evaluated but without possibilities to affect either power relations between paid and unpaid work nor gender relationships between men and women. Our conclusion is that today’s society with emphasis on work-life balance or life puzzle reinforces the gender division of labor and power relations between paid and unpaid labour and tends to reduce gender equality to an individual problem where those with financial resources can buy themselves free from undesired work, while others must rely on State equal opportunity policies but only as long as they do not challenge established assumptions about the way work is defined or conceptualized..

Lönearbete anses vara själva grundbulten för jämställdhet mellan kvinnor och män. Men så som lönearbete konceptualiseras föreligger en ständig risk för konflikt i förhållande till det oavlönade arbetet i hemmet. Jordansson och Lane söker rötterna till denna konflikt i industrialiseringsprocessens konstruktion av arbetsbegreppet och i samtida genusordning. De visar hur detta fortfarande påverkar vår syn på ansvarsfördelningen mellan kvinnor och män.

BEGREPPET ARBETE

En betraktelse över dess könade karaktär

BIRGITTA JORDANSSON OCH LINDA LANE

Människor har arbetat i alla tider, men innebörden i begreppet arbete och villkoren i arbetet är beroende av den samhälleliga kontexten, det vill säga arbete som begrepp är en könad, social och kulturell konstruktion. Med industrialiseringen, som i Sverige inleddes vid slutet av 1800-talet, kom arbete att kopplas till en marknad och till arbete för lön. Arbete fick nu en specifik mening som lönearbete och härmed upprättades en hierarki mellan lönearbete på en marknad och det oavlönade arbete som utfördes i hemmet. En framväxande särartsideologi där ansvaret för den ekonomiska försörjningen och uppgifter i offentligheten förknippades med mannen medan kvinnor sågs som ansvariga för hem och familj bidrog i sin tur till ett könande av lönearbetet.

Utifrån dessa tids- och rumsspecifika genuskonstruktioner är syftet att via läsning av historisk och sociologisk forskning belysa hur synen på den snäva konceptualiseringen av arbete villkorat kvinnors och mäns möjligheter i samhället under stora delar av 1900-talet. De facto, de förutsättningar som möjliggjorde åtta timmar som normalarbetsdag byggde på föreställningar om att någon annan än den heltidsarbetande tog hand om hushållet. Idag ser situationen annorlunda ut. Både kvinnor och män befinner sig i lönearbete i närmast likartad omfattning och båda tvingas hitta vägar för att anpassa lönearbete till hem och familj. En

anpassning som vi menar beror av att sättet som lönearbete conceptualiseras inte har förändrats. Vi har inte för avsikt att hitta lösningar, snarare vill vi utifrån konkretiseringar av materiella villkor och olika forskares försök att överbygga relationen mellan lönearbete och oavlönat arbete i hemmet öppna upp för en diskussion om vad synen på lönearbete som överordnat allt annat arbete, och de villkor som detta bedrivs på, betyder för möjligheterna att uppnå ett jämställt samhälle. Det är därmed en diskussion som även förs i dialog med kritisk forskning om work-life balance och jämställdhet.

Vi inleder diskussionen med att härleda lönearbete ur begreppet arbete. För att belysa den förändring av arbetsbegreppet som industrialiseringsprocessen innebar kommer vi att starta med en kort beskrivning av det agrara samhällets syn på kön och vad detta betydde för synen på arbete. I det påföljande avsnittet flyttar vi perspektivet och fokuserar på industrialiseringen och på 1900-talets svenska samhälle. En kort redogörelse för kvinnors ökade närvaro på arbetsmarknaden under senare delen 1900-talet syftar därefter till att påvisa förändring när det gäller kvinnors villkor som lönearbetare. Det var en förändring som bland annat innebar att familjeförsörjarprinciper ersattes med principer om att både kvinnor och män skulle vara ekonomiskt självförsörjande. De materiella förutsättningarna för en förändrad syn på lönearbete skulle därmed kunna sägas ha infunnit sig.

Under lång tid har forskningen diskuterat relationen mellan lönearbete och oavlö-

nat arbete i hemmet. Det har handlat om att försöka korrigera bilden av lönearbete och att försöka brygga över den hierarkiska ordningen mellan lönearbete och arbetet i hem och familj. Utifrån vår läsning av forskare som diskuterat denna relation hävdar vi att problemet i hög grad kvarstår och en till synes olöslig dikotomi lever kvar. Utgångspunkten i industrisamhällets sätt att se på lönearbete och med startpunkt under sent 1800-tal gör att texten fokuserar på kvinnor och män som kategorier. Det är en medveten förenkling för att synliggöra de diskursiva ramarna kring lönearbetet som begrepp och hur dessa är kopplade till genus. Vår förhoppning är således att denna text ska kunna tjäna som en startpunkt för en fortsatt diskussion kring sättet som lönearbete definieras.

Begreppet arbete med utgångspunkt i en marxistisk definition

Hur begreppet arbete ska förstås är en akademisk debatt som har involverat tänkare från en mängd olika discipliner (exempelvis Smith 1976[1786]; Marx 1970[1867]; Arendt 1958). I den nutida svenska forskningen är det sociologen Jan Ch Karlsson som är tongivande. År 1986 publicerade han en avhandling med titeln *Begreppet arbete*. Närmare 30 år senare kom boken i ny upplaga och Karlsson (2013) konstaterade nu att inte mycket nytt har sagts om begreppet i den internationella debatten under de senaste 25 åren. Han menar att det antingen tas för givet som lönearbete, att det befinner sig i sträckbänk/tänjs ut genom att alltför mycket inryms och att det därför tappar sin betydelse samt att

det helt enkelt negligeras genom att antingen förklaras som betydelselöst eller så komplext att det inte kan definieras. Om begreppet inbegriper allt som en person gör för att exempelvis säkra sin identitet, sin status eller för att svara upp mot sina skyldigheter kommer i princip allt vi gör att integreras och begreppet förlorar sin mening (Karlsson 2013).

Karlsson bygger vidare på en marxistisk förståelse av arbete som en aktivitet med bruks- respektive bytesvärde. Med Marx är arbetsbegreppet kontextuellt relaterat till det kapitalistiska produktionssättet, arbete blir en vara som kan säljas för lön (Marx 1970[1867]). I den politiska och fackliga retoriken och praktiken har arbetet därefter i hög grad blivit liktydigt med lönearbete och med produktion. Det har därför blivit något som i allra högsta grad kommit att vara relevant för ekonomer och ekonomiskt tänkande, inte minst eftersom arbetet genererar mer värde än vad som behövs för arbetskraftens reproduktion. Med Marx blir allt arbete som inte genererar något mervärde, det vill säga som utförs utan att det finns någon mellanhand (kapitalist) som drar fördelar av arbetsinsatsen, improduktivt. Både för Marx och för den klassiska national-ekonomin var det produktiva arbetet själva grunden för välståndet och det är alltså marknaden som utgör basen för de relationer som kopplas till produktivt arbete (Smith 1976[1786]; Marx 1970[1867]). Arbetarrörelsen ifrågasatte inte sättet att se på arbetet. Målet var snarare inställt på att kapa åt sig en större del av produktionens avkastning. Den fackliga kampen byggde vidare på etablerade definitioner och formulerades politiskt som ”arbetare i alla länder förena eder”, som det står i *Kommunistiska manifestet* från 1848 (Marx och Engels 1975[1848]).

Marx tog sin utgångspunkt i det produktiva arbetet och utifrån hans sätt att begreppsliggöra arbete kan vi konstatera att redan här fanns en begreppslig uteslutning av merparten av det arbete som utfördes av kvinnor. Sättet, på vilket arbetet nu organiserades gav upphov till ett tydligt särskiljande mellan lönearbete och oavlönat arbete, det vill säga den tid och de aktiviteter som inte ägnades åt produktion för en lön. Det arbete som var själva förutsättningen för lönearbetet, det vill säga det som omvandlade mat till måltider, tyg till kläder samt omsorg och kärlek till barn och till ny arbetskraft, osynliggjordes. I och med industrialiseringen försvann den ömsesidiga relationen mellan produktion och reproduktion. Engels formulerade det som att:

/H/ushållsgöromålen förlorade sin offentliga karaktär. De angick inte längre samhället. De blev en *privattjänst*, kvinnan blev den första av tjänarna, utträngd ur deltagandet i den samhälleliga produktionen. (Engels 1945[1884]: 93, kursivering i original)

Utifrån den marxistiska ideologin med dess hierarki mellan produktivt, värdeskapande arbete och reproduktivt arbete, underordnades kvinnan.

Först vår tids storindustri har åter banat henne – men också bara proletärkvinnan – väg till den samhälleliga produktionen. Men på så sätt, att hon, om hon fyller sina plikter i familjens privata tjänst, förblir utesluten från den offentliga produktionen och inte kan förtjäna något, och att hon, om hon vill arbeta i den offentliga industrin och självständigt förtjäna sitt bröd, är ur stånd att fylla några familjeplikter. /.../ Den moderna par-familjen grundar sig på kvinnans öppna eller dolda hemslaveri. (Engels 1945[1884]: 93)

Det var denna uppenbara dikotomi mellan produktivt lönearbete och oavlönat arbete i hemmet som Karlsson (2013) ville utmana. Hans mål med begreppsdefinitionen var inte att frikoppla arbetsbegreppet från aktiviteter utan att placera aktiviteterna i en kontext, det vill säga att relationen mellan lönearbete och övrigt liv är beroende av de historiska förutsättningarna. Hans utgångspunkt är att arbete bör vara aktiviteter som utförs inom vissa sociala relationer, vilket betyder att det är det sociala sammanhanget som avgör. Något som definieras som arbete under en viss period kan vara icke-arbete under en annan. Det handlar alltså inte bara om konkreta sysslor eller aktiviteter utan dessa måste ske inom ramen för en marknad – en extern nödvändighet (ex varu-/tjänstemarknaden), vilket i praktiken blir liktydigt med sysslor eller aktiviteter som ger ekonomisk ersättning. Han exemplifierar med följande:

Städa, snickra, byta blöjor, binda böcker, gräva diken – ingenting av detta är i sig lönearbete. Det är först när någon städar, byter blöjor och så vidare som *anställd* – inom ramen för en social relation till en arbetsgivare – som det är lönearbete. (Karlsson 2009: 59)

Som visats ovan ser vi alltså att Karlsson, liksom de som historiskt har ägnat sig åt att utforska arbetsbegreppet, utesluter det arbete som görs i reproduktivt syfte ur begreppet arbete.

Det agrara samhället

I det agrara samhället arbetade man och kvinna tillsammans i en produktionsgemenskap. Hushållet – inte individen – var kärnan i den agrara ekonomin och arbetet utfördes för gemensam överlevnad i hushållet/familjen. Genusordningen var formellt reglerad genom att mannen var kvinnans förmyndare. Arbetsdelningen mellan könen fanns där men det var inte givet hur denna kom till uttryck.

Lokala skillnader, liksom situationer då mannen inte fanns i hushållet, innebar att kvinnor kunde utföra sysslor som sågs som manliga (Andersson 1998). Det är viktigt att påpeka att även om det till synes handlade om en arbetsgemenskap i hushållet var hierarkin mellan könen uppenbar. Den byggde på en så kallad enkönsmodell eller på en gradskillnad där kvinnan sågs som en mindre utvecklad man (Laqueur 1992; Hirdman 2001). Denna modell innebar att kvinnor kunde anses vara kompetenta även för sysslor som definierades som manliga men utan att den kvinnliga underordningen ifrågasattes. Kvinnor kunde således ses som kompetenta att utföra även manliga sysslor men möjligheten att utföra dem var villkorad och beroende av specifika omständigheter. Det vill säga att kvinnor saknade formella befogenheter att utföra dem. I det agrara samhället var detta något som exempelvis förekom under perioder av krig. Manliga sysslor i hushållet måste utföras för överlevnadens skull även om mannen var i krig (Andersson 1998).

Industrisamhällets framväxt

Med industrialiseringen och det moderna samhällets framväxt under senare delen av 1800-talet förändrades synen på arbete på ett avgörande sätt. Det agrara samhällets produktions- och konsumtionsgemenskap bröts upp och en växande marknad för produktion och konsumtion uppstod. Tydliga gränsdragningar mellan offentligt och privat, det vill säga mellan samhällsaktiviteter och privatlivet etablerades (Jordansson 1998). Arbete var inte längre något som bara utfördes för den egna försörjningen – i hushållet. Arbetarens produktionskapacitet blev en vara på marknaden. Denna kunde säljas mot ersättning – lön och fick därmed ett bytessvärde (Marx 1970[1867]). Det betyder inte att arbetet i hemmet blev oviktigt men det kom att underordnas lönearbetet och kopplades nu till den privata sfären (jämför Engels 1945[1884]). Gradskillnaden eller enkönsmodellen, ersattes av föreställningar om biologiskt förankrade olikheter. Med Laqueur (1992) handlade det nu om en tvåkönsmodell byggd på ett särartstänkande. Denna särartsmodell framhöll olikhet både när det gällde könet som sådant (biologiskt) och när det gällde de kompetenser och egenskaper som kopplades till detta kön (moraliskt och psykiskt). Överträdelser där emellan sågs snarast som naturvidrigt. En betydelsefull uttolkare av särartstänkarna i Sverige vid 1900-talets början var Ellen Key. Hon argumenterade starkt för kvinnors och mäns olika egenskaper och därav följande olika platser i samhället. I *Kvinnopsykologi och kvinnlig logik* som kom ut första gången 1896 skrev hon:

/E/n och annan kvinna kan utan tvifvel både föda ett barn och skapa ett snil-leverk. Men samma kön kan icke med samma intensitet lefva på de två stora lifsområdena, och därför åstadkommes det högsta, det evigt blifvande af hvar-

dera könet på dess eget område. Och följsatsen blir då: att kvinnan med sina snilleverk ej kommer att nå mannens högsta höjd, och att mannen i sitt känslolif icke kommer att nå kvinnans djupaste djup. (Key 1896: 5-6)

Med särartsmodellens genomslag i Sverige legitimerades således de olika platserna för kvinnor och män. Han i offentligheten och hon i det privata. Det fanns en uppenbar hierarki mellan dem, vilken på ett materiellt plan grundades i *hans* dominans över *hennes* i ekonomiskt hänseende men de sågs av samtiden som likvärdiga eller komplementära i betydelsen ömsesidigt beroende av varandra (Jordansson 1998). Likvärdigheten mellan det offentliga och det privata, mellan kvinnliga och manliga egenskaper samt mellan kvinnor och män var därmed nytt i den genusordning som etablerades; kvinnor och män på olika platser och utifrån olika, men komplementära kompetenser. Trots framhållandet av likvärdighet bevarades den kvinnliga underordningen eftersom det offentliga och de manliga kompetenserna överordnades de kvinnliga och privatlivet. Under lång tid var det främst en uppdelning med relevans för den framväxande borgerligheten men uppfattningarna fick hegemonisk ställning vid början 1900-talet, vilket framgår av fackliga krav på familjelöner för att arbetarfamiljerna skulle kunna uppnå samma status som borgerliga familjer (Carlsson med flera 1983). Hur dessa föreställningar om olika men komplementära kompetenser även låg till grund för folkhemsbygget under första hälften av 1900-talet diskuteras i Hirdman (1989).

Rösträttsreformen 1919/21 brukar manifesteras ett demokratiskt genombrott på ett juridiskt och politiskt plan men kvinnors ekonomiska underordning kvarstod och själva motorn flyttades nu till arbetsmarknaden (Hirdman 1993). När arbetarrörelsen kämpade för reglerad arbetstid under 1900-talets början var det i realiteten de manliga lönearbetarnas villkor som stod i centrum. Parollen åtta timmars arbetsdag, åtta timmars fritid och åtta timmars sömn var, mer eller mindre explicit, krav som byggde vidare på den genusordning baserad på särart, som etablerats – *Han* i lönearbete och *Hon* med ansvar för hemmet, familjen och omsorgen. De samtida fackliga kraven på löneökningar för den manliga arbetaren enligt den så kallade familjelöneprincipen var ett led i denna process (Carlsson med flera 1983). Genom olika reformer kunde staten vidmakthålla ordningen men även utöva olika former av social kontroll (Hirdman 1989; Björk 1999). Kombinationen av reformer och facklig retorik under mellankrigstiden har därmed bidragit till att osynliggöra kvinnors lönearbete och omgärdat deras arbetsmöjligheter.

1900-talet

Åtta timmars arbetsdag som riktmärke för hur lönearbetet skulle organiseras har varit norm under större delen av 1900-talet. Kvinnors huvudsakliga ansvar knöts till hemmet och familjen och i sammanhanget kan de försök som gjordes för att professionalisera det oavlönade hemarbetet och husmodern lyftas fram. Inspirerad av den rationaliseringsrörelse som under benäm-

ningen *Scientific Management* erövrade industrin, skulle hemarbetets status höjas och metoder som användes inom denna managementfilosofi blev verktyg för *Hemmens forskningsinstitut* som inrättades 1944. De olika arbetsuppgifterna i hemmet tidsstuderades och organiserades i syfte att effektivisera både detta oavlönade arbete och arbetsmiljön (Lövgren 1993; Svensson 2008). Målet var att uppvärdera arbetet i hemmen. Kunde det rationaliseras och vetenskapliggöras genom att ny teknik infördes skulle det bli mera attraktivt för kvinnor att stanna kvar i hemmet (jämför Lasch 1976).

Frågor om omsorg och skötsel av hemmen sågs som ”köksbordsdiskussioner”. Så fick exempelvis gifta kvinnor som valde att också lönearbeta ”förhållningsorder” av *Fick-Journalen* 1961:

... så bör hon inte efteråt anklaga mannen för att han inte bäddar sängarna och piskar mattor varje ledig stund! Hon bör ha klart för sig, att hon fullt frivilligt tagit på sig sitt dubbelarbete, som måste skötas utan att det på något sätt får gå ut över mannen och den trivsel i hemmet han har rätt att begära. Det är ingen lätt uppgift, den kan leda till både magsår och stress – för att inte tala om skilsmässa – men i så fall har kvinnan uteslutande sig själv att skylla. (citerat ur Forselius 1981: 165)

Det var också först under 1960-talet som en seriös diskussion mellan arbetsmarknadens parter om gifta kvinnors möjligheter att på eget ansvar kombinera lönearbete med det oavlönade hemarbetet initierades. Diskussionerna fördes även med stöd av staten i en tid av ekonomisk tillväxt och ökande arbetskraftsbehov. Detta föranledde motstridiga bud till gifta kvinnor om att både lönearbeta och ha fortsatt huvudansvar för det oavlönade hemarbetet, vilket ju också citatet från *Fick-Journalen* ovan visar (Lindgren 1982; Waldemarson 1998, 2000; Lundqvist 2014). Samtidigt är detta en första ansats till de jämställdhetsprojekt som kommer att sjösättas från tidigt 1970-tal och framåt. Men märk väl – det är inte lönearbetsbegreppet som ifrågasätts utan det handlar om kvinnors anpassning till begreppet.

Lönearbetsbegreppets konsekvenser i praktiken

I ovanstående text har vi lyft fram hur arbetsbegreppet i och med industrialiseringen reducerats till lönearbete. Genom att konfrontera lönearbetsbegreppet med föreställningar om kön har vi visat hur detta lönearbetsbegrepp har exkluderat det arbete som kvinnor huvudsakligen ägnade sig åt, det vill säga det reproduktiva arbetet i hemmen. I detta avsnitt vill vi gå vidare och diskutera konsekvenserna av detta synsätt för kvinnor i lönearbete. Vi gör detta genom att koppla vår för-

ståelse av lönearbetsbegreppet till specifika historiska och sociologiska undersökningar.

Trots att kvinnor fanns i lönearbete redan vid industrialiseringens början, under 1800-talets senare del, var deras arbetsvillkor annorlunda än för män och de fick en särställning i arbetarkollektivet (Forssman och Paas 1976; Lindgren 1982; Waldemarson 1998, 2000). Kvinnornas löner var lägre och under 1800-talets sista årtionden fanns det fackföreningar som inte ville organisera kvinnlig arbetskraft, vilket ledde till att specifika kvinnliga fackorganisationer bildades (Björk 1999; Wikander 1999). Detta fackliga ointresse för att driva frågor som rörde kvinnors arbetsvillkor fortsatte under första halvan av 1900-talet. Kvinnor ansågs ha sämre uthållighet, vilket minskade arbetskraftens kvalitet. De sågs även som lönedepressare och som konkurrenter till de manliga industriarbetarna (Ottosson och Rosengren 2009). Facken drev snarare frågor som handlade om att stärka de manliga arbetarnas villkor utifrån familjelöneprinciper, det vill säga att hans lön skulle kunna försörja den familj han antingen hade eller skulle komma att få (Carlsson med flera 1983; Norlander 2000; Waldemarson 2000). Fram till 1939 var det även möjligt för arbetsgivare att avskeda statligt anställda kvinnor vid graviditet eller giftermål (Frangeur 1998). Fortfarande vid mitten av 1900-talet gällde annorlunda villkor på arbetsmarknaden för kvinnor jämfört med män (Kyle 1979; Lane 2004). Fram till 1971 hade vi dessutom sambeskattning – som innebar att kvinnans lön lades samman med mannens för att därefter beskattas som en enhet, vilket fick till konsekvens att det

framstod som olönsamt att hon arbetade. Framställningen visar således att även om kvinnor fanns i lönearbete så innebar sättet att begreppsloggöra arbete att de behandlades som en annorlunda arbetskraft. Med en koppling till den rådande genusordningen kan vi se hur detta fick konsekvenser för kvinnors ställning på arbetsmarknaden.

Vägen mot jämställdhet

Som diskuterats ovan innebar 1960-talets högkonjunktur och ökat behov av arbetskraft möjligheter för kvinnor att kombinera lönearbete och obetalt hemarbete men förväntningarna på män ifrågasattes inte.

De jämställdhetspolitiska strävandena som inleddes vid början av 1970-talet innebar ett nytt sätt att tänka. Det handlade inte längre om att kvinnor skulle deltidsarbeta. När Olof Palme talade på den socialdemokratiska partikongressen 1972 var det kvinnors och mäns gemensamma ansvar för både lönearbete och obetalt arbete i hemmet som stod i centrum. Talet tog sin utgångspunkt i att ”jämställdhet måste grundläggas i arbetslivet. Vi måste hävda kvinnors rätt till arbete” och att ”samhället formas efter en arbetsdelning byggd på jämlikhet mellan män och kvinnor” (Hirdman 2014: 30). Implicit låg att män också skulle ta ansvar för det oavlönade arbetet i hemmet. 1974 års föräldraförsäkring, som signalerade ett gemensamt ansvar för barnen låg i linje med detta. Likaså innebar förändringen i skattesystemet, med övergången från sambeskattning till särbeskattning 1971, att både kvinnor och män skulle ses som självständiga i ekonomiskt hänseende.

Trots att familjeförsörjarprincipen sedan

länge är övergiven och andelen kvinnor och män i arbetskraften idag är ungefär lika stor (84 procent kvinnor och 89 procent män, SCB 2016) menar vi att inträdet på arbetsmarknaden fortsatt är villkorat. Enligt SCBs senaste tidsstudieanvändningsundersökningar (2012) utförde kvinnor 56 procent och män 44 procent av det oavlönade hemarbetet. Till detta kan läggas kvinnors ansvar för omsorgsarbete, vilket bland annat visas av den betydligt högre andelen kvinnor som tar ut föräldrapenning (74 procent kvinnor och 26 procent män, SCB 2016).

Framställningen visar att trots jämställdhetspolitiska ambitioner att förändra arbetsdelningen mellan könen har lönearbetets överordnade ställning i förhållande till det oavlönade hemarbetet inte utmanats. Vi står kvar med en hierarki som etablerades redan med Marx (1970[1867]) där lönearbete värderas högre än det oavlönade arbetet i hemmet.

Forskares försök att uppvärdera det oavlönade hemarbetet

Exemplen på hur lönearbetets koppling till män har villkorat kvinnors möjligheter på arbetsmarknaden har syftat till att ge en bakgrund för att förstå hur arbetsbegreppet har reducerats till lönearbete. Vi går nu vidare med att presentera olika forskares ansatser att definiera ett arbetsbegrepp som inkluderar både lönearbete och oavlönat arbete.

Låt oss starta med att vända tillbaka till Jan Ch Karlsson (2013). Nödvändighet är ett centralt tema hos honom. Vi menar att hans utgångspunkt i ”nödvändighetens sfär” skulle kunna ses som ett sätt att överbrygga klyftan mellan produktion och reproduktion. Hemarbetet skulle kunna involveras eftersom detta är nödvändigt för att arbetaren ska kunna producera. Integrerandet av hushållsarbete i nödvändighetens sfär anknyter således till att reproduktiva behov måste tillfredsställas för att arbetskraften ska kunna återbrukas. Men Karlsson gör en annan tolkning. Det oavlönade hem- och hushållsarbetet räknas inte självklart in i de sociala relationerna och blir därmed inte arbete eftersom det är aktiviteter som riktas mot sociala relationer utanför en marknad. Är kvinnan hemmafru kan hon exempelvis inte påverka de villkor som hennes försörjning bygger på (makens arbete/lön). Karlssons sätt att ”lösa” detta är att ta utgångspunkt i begreppet livsform. Tillsammans med Liselotte Jakobsen (1993) etablerar han en slags tvåfaldig materiell bas där den ena är organiseringen av ekonomin medan den andra blir organiseringen av socio-sexuella relationer. Med referens till Anna Jonasdottírs avhandling *Love power and political interests* (1991) skriver de att:

/d/essa två sfärer organiserar det vi kallar produktionen för medel för liv (existensmedlen) respektive produktionen av det mänskliga livet (den sociala exis-

tensen – arbete respektive kärlek). Vi betraktar arbetets respektive kärlekens sfär som de två sociala strukturer som ligger under livsformerna. (Jacobsen och Karlsson 1993: 71)

Problemet kvarstår emellertid – trots helhetsperspektivet ifrågasätts inte den dikotoma och hierarkiska uppdelningen mellan lönearbete och det oavlönade arbetet och därmed inte heller mellan män och kvinnor respektive manligt och kvinnligt. Det skulle kunna uttryckas som att Jacobsen och Karlsson både vill ”äta kakan och ha den kvar”. Samtidigt som de framhåller betydelsen av den historiska kontexten baseras analysen på en statisk ekonomisk modell, vilket innebär att maktordningen består eftersom det avlönade arbetet fortsatt blir det primära. Det blir därför ett exempel på försök att legitimera det arbete som utelämnats ur det etablerade lönearbetsbegreppet, men de praktiska konsekvenserna av sättet att se på lönearbete kvarstår.

Vid slutet av 1960-talet och under början av 1970-talet argumenterade kvinnoforskare för att synliggöra det arbete som kvinnor utförde i hemmen. Ambitionen var att räkna detta hemarbete i ekonomiska termer, det vill säga analysera det som kvinnor presterade i hemmet som jämförbart med lönearbete. Målet med forskningen var att vinna erkännande för, och uppvärdera det arbete som kvinnor utförde, att deras frånvaro från arbetsmarknaden och det offentliga livet inte var ett individuellt val (Oakley 1974). Forskningen ville även påvisa betydelsen för ekonomin av kvinnors reproduktiva arbete samt ge en materialistisk förklaring till kvinnors ekonomiska underordning (Dahlström 1962; Acker med flera 1992). Utgångspunkten var att arbete i hushållet inte var något som kvinnan utförde för sin egen skull. Att laga mat, städa och ta hand om barn var inte en kärlekshandling, en aspekt av kvinnligheten eller ett tecken på självförverkligande utan en målinriktad handling. Det handlade om att få till stånd färdiglagade måltider, rena hus och så vidare och därmed skulle det vara arbete och som sådant räknas som lönearbete. Hushållsarbete var vidare arbete i den meningen att det utgjorde en del i den arbetsdelning i hushållet som byggde på att någon tjänade pengar för att kunna införskaffa konsumtionsvaror och att någon annan ansvarade för den direkta produktionen av varor och tjänster i hemmet. Denna arbetsdelning lyftes fram som nödvändig för att det kapitalistiska systemet skulle kunna fungera och på så vis borde också kvinnor ses som arbetstagare och förtjäna respekt och belöningar som sådana. År 1973 publicerade Mariarosa Dalla Costa och Selma James *Kvinnorna och samhällsomstörtningen*, en text som kommit att räknas som en feministisk klassiker och där de argumenterar för att den marxistiska teorin om arbete även borde omfatta hushållsarbete. Vi ser en koppling tillbaka till Engels (1945[1884]) i följande citat:

Vad som varken stått klart eller förutsatts av arbetarrörelsen är att det är just genom lönearbetet som exploateringen av de oavlönade har kunnat organiseras. Denna utsugning har blivit än mer effektiv då den har dolts av avsaknaden av lön. /.../ Hennes roll i samhällets produktionscykel förblir osynlig, då endast produkten av hennes arbete, arbetaren själv, är synlig. Själv är hon därigenom fången i förkapitalistiska arbetsförhållanden och avlönas aldrig. (Dalla Costa och James 2001: 86-87)

Även dessa uppvärderingsförsök bygger emellertid vidare på det etablerade lönearbetsbegreppet. Inte heller dessa forskare diskuterar mäns privilegier i förhållande till arbetsmarknaden och den hierarkiska ordning som lönearbetsbegreppet ger upphov till ifrågasätts inte heller.

Frågan om begreppet arbete aktualiserades återigen bland svenska kvinno/genusforskare vid början av 80-talet av ekonomhistorikern Anita Göransson (1983). Utifrån en genomgång av liberala, neoklassiska teorier och marxistiska ekonomers syn på arbete och hur dessa förhåller sig till kvinnors oavlönade arbete banade hon ny väg för ett teoretiskt synliggörande av det reproduktiva arbetet. Men inte längre som ett tillägg till teorier om arbete utan som en grund för att ifrågasätta själva sättet som arbete begreppsliggjorts som lönearbete. Göranssons text (1983) ingår i den antologi som blev resultatet av det första nationella kvinnoforskningsmötet och diskuterar arbetsbegreppet mot bakgrund av den samtida kvinnoforskningens analyser av kvinnors oavlönade hemarbete. Hon ställer frågan om vilka drag i manligheten som binder lönearbetaren till det kapitalistiska produktionssystemets rationalitet medan kvinnors hemarbete har blivit en del av privatlivet och ett "kvinnornas kärleksarbete". Hon, liksom Jonasdóttir (1991), menar att detta lägger grunden för en ideologisk reproduktion av begreppet arbete som bidragit till att både arbetsuppgifterna i hemmet och de kvalifikationer som krävs för dessa har definierats bort. En slutsats hon drog var att:

/O/m den första uppgiften för kvinnoforskningen varit kritiken av lönearbetet och de teorier som utgår från det, och den andra uppgiften varit att lyfta fram det obetalda hemarbetet och påvisa dess betydelse för samhällsekonomin och för könens olika socialkaraktärer och medvetandeformer så kanske den tredje uppgiften är just att peka på ideologierna om vad som är arbete. (Göransson 1983: 224)

En kritisk synpunkt på Göranssons förhållningssätt är att inte heller hon kan frigöra sig från ett arbetsbegrepp som fokuserar på lönearbetet. Som andra feministiska forskare vill hon synliggöra hushållsarbetet. Hennes resonemang tar utgångspunkt

i att hushållsarbete formas som bruksvärden i förbindelse med den kapitalistiska produktionen. Dessa är nödvändiga för skapandet av ny arbetskraft för det kapitalistiska systemet. Det oavlönade arbetet i familjen kan alltså sägas vara en indirekt produktion av mervärde, det vill säga en direkt produktion av arbetskraft som kan köpas och säljas på en arbetsmarknad och därmed leda till direkt produktion av mervärde. Här kan hennes tankar kopplas till socialantropologen Cato Wadel (1979) som argumenterar för en institutionell definition av arbete, vilken tar hänsyn till det oavlönade arbete som behövs för att upprätthålla och förändra sociala institutioner.

Både Göransson och Wadel utgår ifrån en definition av arbete som aktivitet. Även om hushållsarbetet inte görs mot betalning är det en del av en ekonomisk process som ger mening åt människors dagliga liv. På så vis blir hushållsarbete i det privata en förutsättning för det offentliga och just därför skapas den spänning som uppstår som resultat av skiftande gränser mellan offentligt och privat.

Nationalekonomen Anita Nyberg (1987) tog frågan vidare några år senare genom att problematisera förvärvsarbete utifrån hur detta begrepp tillämpades i statistiken. Hon visade hur förvärvsstatistiken under första hälften av 1900-talet både speglade och skapade en ideologi om vad som är arbete. Hon definierade förvärvsarbete som dels inkomstbringande arbete och dels sådant arbete som medhjälpare familjemedlemmar i familjeföretag utförde utan lön. Utifrån nationalekonomisk teori om arbetskraftsutbud visade Nyberg att

arbetsbegreppet såg olika ut för kvinnor och män i statistiken. Män ingick i underlaget även om de utförde oavlönade arbetsuppgifter, men för att kvinnor skulle tas med i statistiken krävdes att de fick betalt för sitt arbete. Osynliggörandet av kvinnors arbete blir således ett resultat av de val som står bakom redovisningen av verkligheten. Vad Nyberg gör är att sätta fingret på hur genus, via sociala relationer, påverkar vad som ingår i begreppet arbete. Sättet att definiera gick tillbaka på synen på relationen mellan kvinnor och män och de ekonomiska beroendeförhållanden som detta hade grundlagt. Jordbrukarkvinnor räknades inte som förvärvsarbetande eftersom de förväntades ingå i hushåll med en manlig försörjare medan motsatsen gällde den jordbrukande mannen som hade jordbruket som sin utkomst. Hon anslöt sig därmed till de feministiska ekonomer som utgått från nationalräkenskapernas underrepresentation av kvinnors arbete och som Marilyn Waring (1990) fört fram som könsdiskriminering i räkenskaperna. Eftersom både Göransson (1983), Nyberg (1987) och Waring (1990) syftar till att begreppslicgöra arbete med ambitioner att lägga kvinnors arbete i samma vågskål som mäns är vi emellertid tillbaka i försöken att ”lägga till” och uppvärdera det kvinnliga arbetet.

Ytterligare ett antal år senare diskuterade företagsekonomen Agneta Stark (2001) möjligheterna att finna ett emancipatoriskt arbetsbegrepp, definierat som en målinriktad mänsklig aktivitet avsedd för att producera användbara resultat. Hennes utgångspunkt var att sättet att tala om arbete får betydelse för vem som anses

arbete men också för de rättigheter som förknippas med arbetet, exempelvis pensionen. Som ett sätt att inrymma även sådant arbete som ligger utanför lönearbetet diskuterar hon det tredjepersonskriterium som lanserades av hushållsekonomen Margaret Reid och som även användes av den svenska nationalekonomen och politikern Karin Kock på 1930-talet. Mannen stod för familjens försörjning genom den ersättning han fick för sitt arbete, men kvinnans arbete med att förädla inköpta råvaror i hemmet höjer familjens inkomst och blir på så vis inlemmat i familjens försörjning. Kock gjorde en skillnad mellan arbete och yrke, vilket innebar att det oavlönade arbetet i hemmet ibland kunde inkluderas i ett marknadsanpassat arbetsbegrepp. Men allt hemarbete är inte jämförbart med betalt yrkesarbete. För att det ska bli så måste det ges ett bytesvärde och få en relation till marknaden. Karin Kock skrev att:

/H/ustruns yrkesarbete blir sålunda den del av hennes verksamhet i hemmet, som kan åsättas ett bytesvärde, därför att det kan överlätas på betald arbetskraft. (citerat ur Stark 2001: 43)

Ekonomien Susan Himmelweit (1995) har varit inne på samma linje. Hon ifrågasatte huruvida det är rätt väg att överta ett arbetsbegrepp som emanerade från ekonomisk teori och som hittills misslyckats med att värdera det mesta av vad kvinnor gjort. Hon menade att det inte var fel att återuppväcka det oavlönade hemarbetet men genom att argumentera för att det skulle värderas som likvärdigt med lönearbete riskerar en stor del av det omsorgsarbete som görs för personlig tillfredsställelse att hamna vid sidan av. Med sitt sätt att argumentera ville hon komma bort från den dikotomi som varit en ständig följeslagare då arbete respektive icke-arbete har diskuterats. Himmelweit är ute efter det hon kallar för "separabilitet" av det oavlönade arbetet. Hon menar att det finns en skillnad mellan oavlönat hushållsarbete som eventuellt kan köpas på en marknad och det oavlönade arbete som handlar om vårdande och omsorgsaktiviteter som inte kan marknadifieras. Slutsatsen blir att arbete kan definieras som en målmedveten aktivitet som tar tid och energi, utgör en del i en arbetsdelning och kan skiljas från den person som utför det. Resonemanget kan jämföras med Kari Waerness diskussion kring omsorgsarbete och lönearbete där hon menar att det är skillnad mellan att ha omsorg om andra respektive om varandra och där det förstnämnda kan bedrivas på en marknad till skillnad från det senare (Waerness 1983).

Jämfört med Himmelweit ville Stark dock gå längre. Hon tog fasta på ett arbetsbegrepp som inte bygger på en hierarkisk ordning utan som är emancipatoriskt i den meningen att det inbegriper alla former av arbete utifrån ett likvärdigt mått. Målet är ett begrepp som kan leda till en "ny syn på olika mänskliga verksamheter,

och locka till nya tankar om både arbete och om hur arbete kan organiseras” (Stark 2001: 49). Hennes text är intressant därför att den även öppnar upp för en diskussion kring en förändrad maktordning i samhället. Men hennes slutsats blir aningen pessimistisk:

Ett nytt och mer jämställt genuskontrakt för liv och arbete har länge varit angeläget. Jag kan idag inte se att det skulle vara inom räckhåll. Möjligen kommer en idag allmänt befarad framtida arbetskraftsbrist att kunna användas av kvinnor i Sverige och i andra länder för att trots allt åstadkomma ett sådant nytt genuskontrakt, där arbete definieras emancipatoriskt och både kvinnors och mäns arbete räknas. (Stark 2001: 52)

Vi menar att denna ståndpunkt sätter fingret på just den problematik vi vill lyfta i denna text, men istället för att vänta på arbetsbrist vill vi fokusera på möjligheterna att utmana själva sättet att definiera lönearbete.

Med sin utgångspunkt i ett *analytiskt relationellt perspektiv* har den engelska sociologen Miriam Glucksmann (2005) visat på en möjlighet att lösa upp den binaritet som genomsyrat ambitionerna att sammanföra lönearbete med hem/familj. Liksom Karlsson (2013) menar Glucksmann att det inte går att skilja mellan lönearbete och oavlönat arbete. Båda utgår ifrån att organiseringen av arbete ser olika ut över tid. Basen för organiseringen ligger i det övergripande sambandet mellan produktion och konsumtion, vilket är både föränderligt och kontextbundet. Med Glucksmann handlar det om institutionaliserade ekonomiska processer.

Hennes modell tar fasta på den ”totala sociala organiseringen av arbete” (TSOA), vilken kan identifieras och analyseras utifrån olika slags kopplingar mellan arbetsaktiviteter, såväl betalda som obetalda (Glucksmann 1995, 2005). Med denna modell förespråkar hon ett allmängiltigt arbetsbegrepp, vilket löser upp både klassificering och distinktion mellan olika typer av arbete till förmån för de övergripande förbindelserna dem emellan. Det blir förbindelsen mellan arbeten i de olika socioekonomiska sfärerna snarare än avgränsningarna som blir viktiga. Det gäller främst de dimensioner som å ena sidan lyfter fram de socioekonomiska formerna, det vill säga kopplingarna mellan lönearbete och oavlönat arbete, mellan marknad och icke-marknad samt mellan formella och informella sektorer och å andra sidan vad Glucksmann (2005) definierar som det flerdimensionella arbetet. Hur lönearbetet institutionaliseras som ekonomisk aktivitet blir därmed en empirisk och historisk fråga snarare än en definitionsfråga. Med denna utgångspunkt har en teoretisk grund för att lösa upp begreppet lagts. Men även denna riskerar att bli problematisk. Där Karlsson (2013), med nödvändighetens sfär (ovan), syftade till att avgränsa begreppet till vissa former av sysslor/aktivi-

teter utifrån sitt fokus på sociala/empiriska relationer skulle Glucksmann kunna sägas falla in i en position där alla sysslor/aktiviteter blir arbete och hur långt har vi i så fall kommit?

Work-life balance

De ansatser vi lyft fram har visat att det varit i det närmaste omöjligt att hitta ett inkluderande arbetsbegrepp. Under senare år har vi fått begreppet work-life balance som både i forskning och i dagligt tal ses som ett sätt att överbrygga klyftan mellan lönearbete och det oavlönade hemarbetet. På individnivå presenteras det som en ”lösning” på den till synes olösliga konflikten mellan lönearbete och detta oavlönade arbete, som ett sätt att kombinera arbete och familj. När begreppet lanserades av OECD 2002 för att begreppsliggöra kombinationen av lönearbete och hem/familj definierades det som ”to earn an income while participating in the most important social activity of modern life” (2002: 9). Ett flertal forskare har lyft fram svagheter med detta öppna sätt att definiera (exempelvis Guest 2002; Lane 2011). Den svepande definition som gjordes av OECD gör att begreppets kapacitet att implementera en förändrad politik är begränsad. Det har snarare en kameleontisk karaktär, vilket gör det öppet för helt olika tolkningar beroende av vem eller vilka som tolkar. Begreppet fungerar i själva verket som en kraftfull diskurs där lönearbetet bibehåller sin privilegierade ställning över det oavlönade arbetet i hemmet (Fleetwood 2007). Eftersom sättet att se på lönearbete som begrepp inte ifrågasätts blir konsekvensen för främst

kvinnor även nu ständiga anpassningar till arbetslivets och arbetsgivarens krav. När både kvinnor och män idag ses som ekonomiskt oberoende aktörer förväntas de även utifrån individuella ansträngningar uppnå personlig tillfredsställelse både i arbetet och i privatlivet. Hur gränsdragningen mellan lönearbete och övrig tid dras är likaså upp till individen via de möjligheter till flexibilitet som erbjuds redan anställda. På så vis blir lösningarna beroende av de ekonomiska förutsättningarna i familjen och de överlämnas till individen och familjen att förhandla om. Detta blev synligt när en marknad för hushållsnära tjänster under benämningen RUT etablerades för ett tiotal år sedan, så kunde denna delvis användas för att hantera den konflikt mellan arbete och familj som kvinnors massiva inträde på arbetsmarknaden från 1970-talet och framåt medfört. Det är emellertid en möjlighet som i hög grad bäddas in i klass och etnicitet. Diskussionerna kring flexibilitet och tillfredsställelse i arbets- och privatliv tenderar att ta utgångspunkt i svenska medelklasskvinnor och vad vi observerar idag är snarast en global transnationell arbetsfördelning, vilket implicit innebär att balans mellan arbete och övrigt liv ska kunna uppnås genom att någon annan utför hushållsarbetet (Ehrenreich och Hochschild 2002). Vad som har hänt är att denna ”andra” inte längre är hemmafru eller deltidsarbetande med tid över för obetalt hemarbete – såsom under första hälften av 1900-talet – utan en lågavlönad (ofta) invandrad kvinna som är anställd i syfte att göra det möjligt för svenska kvinnor ur medelklassen att sträva efter att nå jämställdhet i arbetslivet på det

manligt definierade lönearbetets premisser (Gavanas och Calleman 2013; Mulinari och Selberg 2013; Strollo 2014). Work-life balance fungerar därmed som en effektiv diskurs där lönearbetet vidmakthåller sin privilegierade ställning över det oavlönade arbetet. Den upplevda obalansen har privatiserats och klass och etnicitet har blivit än tydligare markörer i synen på villkoren i arbetslivet.

Avslutning

Inledningsvis framhöll vi att vår förhoppning med denna text var att den ska kunna tjäna som en startpunkt för en fortsatt diskussion kring sättet att se på lönearbete som överordnat allt annat arbete. Ett skäl är även att dagens jämställdhetspolitik tenderar att ta sättet som arbetsbegreppet konceptualiserats som enbart lönearbete för givet. Vi har fångat den tråd som lades ut av Göransson, som menade att den tredje uppgiften för kvinnoforskningen kanske skulle vara att ”peka på ideologierna om vad som är arbete” (1983: 224). Sättet att forma arbetsbegreppet för att därefter reducera det till lönearbete var väl förankrat i en genusordning som till en början byggde på att män var familjeförsörjare medan kvinnor sågs som ansvariga för hem och familj, vilket också var en slutsats som drogs av Nyberg (1987). När samhället förändrats på ett grundläggande plan och kvinnor i lika hög grad som män befinner sig i lönearbete blir denna syn på normalarbetsdagen problematisk. Genusordningen är i otakt med de förväntningar som finns på att kvinnor har lika stor rätt till, och del av arbetslivet som män. Genom att

kvinnor fortfarande i hög grad ses som huvudansvariga för hem och familj tvingas de anpassa sig till krav i arbetslivet som för män ter sig mera självklara.

Till de ideologier som Göransson syftar på hör även osynliggörandet av det oavlönade arbetet i hemmet. Vi har presenterat ett antal olika forskares försök att överbrygga klyftan mellan lönearbete och detta oavlönade arbete. De visar på möjliga vägar men vi menar att dessa stupar på att föreställningarna om den normalarbetstid som fastställdes i en helt annan historisk kontext inte utmanas. Oavsett om det har handlat om att lägga till eller om att försöka finna ett nytt begrepp som tar utgångspunkt i ett helhetsperspektiv kvarstår konsekvenserna av sättet att se på lönearbete, det vill säga att det oavlönade arbetet fortsatt underordnas och maktordningen mellan könen kvarstår.

Sedan tidigt 1970-tal har fokus legat på kvinnors och mäns lika möjligheter att både lönearbeta och ta ansvar för hem och familj. Det finns stora likheter med Olof Palmes deklaration om att jämställdhet måste grundläggas i arbetslivet 1972 (ovan) och dagens jämställdhetspolitiska mål. Sättet att formulera sig är likartat. År 2005 hette det att ”kvinnor och män ska ha samma makt att forma samhället och sina egna liv” och att ”kvinnor och män skall ha samma möjligheter till avlönat arbete som ger ekonomisk självständighet livet ut” (SOU 2005:66: 463, 468). Samma retorik återkommer även i de nya mål som föreslagits. Den senaste jämställdhetspolitiska utredningen (SOU 2015: 86: 149) skriver exempelvis att ”... /e/n viktig förutsättning för att uppnå ekonomisk jämställdhet är att

skapa jämställda villkor på arbetsmarknaden”. Detsamma gäller forskarrapporten (2014:30) respektive slutbetänkandet (2015:50) från *Delegationen för jämställdhet i arbetslivet*. Fokus riktas på kvinnors rätt och möjlighet till heltidsarbete, omfördelning av hemarbetet samt villkoren i arbetet men utan att föra någon diskussion om själva sättet som lönearbete definierats. Åtta timmar som normalarbetsdag fungerar därmed fortfarande som den nod utifrån vilken politiken har kretsat (jämför Olsson 2013 och Nyberg 2013b).

Jämställdhetspolitiken i förhållande till arbetslivet har således koncentrerat på möjligheter att kunna arbeta enligt normen för lönearbete så som det begreppsliggjorts redan med Marx (1970[1867]). Det har handlat om att försöka anpassa kvinnor till den arbetsmarknad och de arbetsvillkor som tas för givna. Exempelvis bygger kraven på delad föräldraförsäkring på att kvinnor och män ska dela mera lika på omsorgsarbetet men det förs inte någon diskussion kring åttatimmarsdagen som den ”normala” arbetstiden, det vill säga förutsättningarna för att åstadkomma en mer jämlik fördelning.

Vad skulle då alternativen kunna vara? Är jämställdhet mellan kvinnor och män en utopi eller kan vi – som Agneta Stark formulerade det – ”åstadkomma ett sådant nytt genuskontrakt, där arbete definieras emancipatoriskt och både kvinnors och mäns arbete räknas” (2001: 52). Sex timmars arbetsdag för alla har sedan flera decennier varit förslag som väckts men, som visas av Nyberg (2013a), inte fått den emancipatoriska effekt som kunnat vara möjlig. Utifrån rådande genusordning omvandlades detta snabbt till familjepolitiska argument. Vi menar att den emancipatoriska ansatsen måste sökas via ett seriöst ifrågasättande av det sätt vi ser på kön och på könen förväntade uppgifter i samhället. Det handlar då inte om att anpassa kvinnor till arbetsmarknaden och män till hemmet/familjen utan om att hitta nya former. Om lika lön och rättvisare fördelning av arbete och omsorg är målet i sig tenderar det att handla om förbättringar av ett i grunden ojämnt system. Om jämställdhet innebär något annat och mer genomgripande än förbättrade förutsättningar för kvinnors lönearbete måste frågorna diskuteras på ett annat sätt. De diskursiva ramar som sätter gränser för kvinnors och mäns materiella villkor måste rivas och ett annat synsätt etableras. Vår förhoppning är att denna text kan bidra till en diskussion som går utöver kvinnors och mäns olika villkor i samhället och istället tar utgångspunkt i de ramar som ligger till grund för dessa villkor.

Referenser

- Acker, Joan, Baude, Annika, Björnberg, Ulla, Dahlström, Edmund, Forsberg, Gunnel, Gonäs, Lena, Holter, Harriet och Nilsson, Arne (1992) *Kvinnors och mäns liv och arbete*. Stockholm: SNS Förlag.
- Andersson, Gudrun (1998) *Tingets kvinnor och män: Genus som norm och strategi under 1600- och 1700-tal*. Uppsala: Studia historica Upsaliensia.
- Arendt, Hannah (1958) *The human condition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Björk, Gunnela (1999) *Att förhandla sitt medborgarskap. Kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900-1950*. Lund: Arkiv.
- Carlsson, Christina, Esseveld, Joke, Goodman, Sara och Widerberg, Karin (1983) Om patriarkatet. En kritisk granskning. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 4(1): 55-69.
- Dahlström, Edmund (1962) *Kvinnors liv och arbete. Svenska och norska studier av ett aktuellt samhällsproblem*. Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och samhälle.
- Dalla Costa, Mariarosa och James, Selma (2001/1973) Kvinnorna och samhällsomstörtningen. *Fronesis Arbete* 9-10: 80-97.
- Ehrenreich, Barbara och Hochschild, Arlies (2002) *Global woman: Nannies, maids and sex workers in the new economy*. New York: Metropolitan Press.
- Engels, Friedrich (1945/1884) *Familjens, privategendomens och statens ursprung*. Stockholm: Arbetarkultur.
- Fleetwood, Steve (2007) Why work-life balance now? *The International Journal of Human Resource Management* 18(3): 387-400.
- Forselius, Tilda Maria (1981) *Pigornas döttrar*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Forssman, Lotta och Paas, Marianne (1976) *"De få vara tacksamma att vi ge dem arbete". En bok om arbetarkvinnornas kamp i Sverige*. Stockholm: Bokförlaget PAN/Norstedts.
- Frangeur, Renée (1998) *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*. Lund: Arkiv.
- Gavano, Anna och Calleman, Catharina (red) 2013 *Rent hem på smutsiga villkor?. Hushållstjänster, migration och globalisering*. Göteborg: Makadam.
- Glucksmann, Miriam (1995) Why 'Work'? Gender and the 'Total Social Organization of Labour'. *Gender, Work and Organization* 2(2): 63-75.
- Glucksmann, Miriam (2005) Shifting boundaries and interconnections: Extending the 'total social organisation of labour'. *Sociological Review* 53(2): 19-36.
- Guest, David (2002) Perspectives on the study of work-life balance. *Social Science Information* 41(2): 255-279.
- Göransson, Anita (1983) Arbete och makt. En kritisk diskussion av begreppen arbete, produktion och produktionssätt. Aniansson, Eva, Borgström, Eva, Holm, Ulla-Karin, Wikander, Ulla, Winlund, Elisabeth och Åberg, Ingrid (red) *Rapport från kvinnouniversitetet*. Stockholm: Förlaget Akademitratur AB.
- Himmelweit, Susan (1995) The discovery of 'unpaid work'. The social consequences of the expansion of 'work'. *Feminist economics* 1(2): 1-19.
- Hirdman, Yvonne (1989) *Att lägga livet till rätta: Studier i svensk folkhemspolitik*. Stockholm: Carlssons.
- Hirdman, Yvonne (1993) Skevläsning. Till debatten om genussystem. *Tidskrift för genusvetenskap* 14(2): 57-61.
- Hirdman, Yvonne (2001) *Genus: Om det stabilas föränderliga former*, Stockholm: Liber.

- Hirdman, Yvonne (2014) *Vad bör göras? Jämställdhet och politik under femtio år*. Stockholm: Ordfront.
- Jacobsen, Liselotte och Karlsson, Jan Ch (1993) *Arbete och kärlek. En utveckling av livsformsanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Jonasdóttir, Anna (1991) *Love power and political interests: towards a theory of patriarchy in contemporary western societies*. Göteborg studies in politics 25. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Jordansson, Birgitta (1998) *Den goda människan från Göteborg. Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt*. Lund: Arkiv förlag.
- Karlsson, Jan Ch (2009) *Arbetsbegreppet*. Berglund, Tomas och Schedin, Stefan (red) *Arbetslivet*. Lund: Studentlitteratur.
- Karlsson, Jan Ch (2013) *Begreppet arbete. Definitioner, ideologier och sociala former*. 2:a uppl. Lund: Arkiv förlag.
- Key, Ellen (1896) *Kvinno-psykologi och kvinnlig logik. En studie och ett försvar*. Stockholm: Albert Bonniers förlag. Digitalisad utgåva. Göteborgs universitetsbibliotek.
- Kyle, Gunhild (1979) *Gästarbetarska i manssamhället. Studier om industriarbetande kvinnors villkor i Sverige*. Stockholm: Liber.
- Laqueur, Thomas (1992) *Making Sex. Body and Gender from the Greeks to Freud*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lane, Linda (2004) *Trying to make a living. Studies in economic life of women in interwar Sweden*. Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen no 90. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Lane, Linda (2011) Conceptualizing work-life balance in the Swedish life puzzle debate - Is it just about time?. Höjer, Ingrid och Höjer, Staffan (red) *Familj, vardagsliv och modernitet*. Göteborg: Intelecta.
- Lasch, Christopher (1976) The family as a heaven in a heartless world. *Salmagundi* 35: 42-55.
- Lindgren, Gerd (1982) Anpassning och protest. Om deltidsarbete i det kapitalistiska patriarkatet. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 3(2): 33-45.
- Lundqvist, Åsa (2014) Activating Women in the Swedish Model. *Social Politics* 22 (1): 111-132.
- Lövgren, Britta (1993) *Hemarbete som politik*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Marx, Karl (1970[1867]) *Kapitalet. Kritik av den politiska ekonomin. Första boken Kapitalets produktionsprocess*. Lund: Bo Cavefors Bokförlag.
- Marx, Karl och Engels, Friedrich (1975[1848]) *Det kommunistiska partiets manifest*. Göteborg: Oktoberförlaget.
- Mulinari, Diana och Selberg, Rebecca (2013) Intersectional directions in working life research. A proposal. *Nordic Journal of Working Life Studies* 3(3): 81-98.
- Norlander, Kerstin (2000) *Människor kring ett företag. Kön, klass och ekonomiska resurser. Liljeholmens stearinfabriks AB 1872-1939*. Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet no 77. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Nyberg, Anita (1987) Vad är förvärvsarbete?. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 8(1): 54-65.
- Nyberg, Anita (2013a) Hur gick det sen? Femtio år av sysselsättning och arbete. Blomberg, Eva och Niskanen, Kirsti (red) *Arbete & Jämställdhet. Förändringar under femtio år*. Stockholm: SNS Förlag.

- Nyberg, Anita (2013b) Hur gick det sen? Femtio år av vårdnadsbidrag, föräldraförsäkring och jämställdhetspolitik. Blomberg, Eva och Kirsti Niskanen (red) *Arbete & Jämställdhet. Förändringar under femtio år*. Stockholm: SNS Förlag.
- Oakley, Ann (1974) *The Sociology of housework*. London: Martin Robinson.
- OECD (2002) *Babies and bosses: Reconciling work and family life. Australia, Denmark and the Netherlands*. Paris: OECD Publications.
- Olsson, Jenny-Leontine (2013) Jämställdheten och nationen i svensk könsrolls forskning 1959-1979. Blomberg, Eva och Niskanen, Kirsti (red) *Arbete & Jämställdhet. Förändringar under femtio år*. Stockholm: SNS Förlag.
- Ottosson, Mikael och Rosengren, Calle (2009) I nationens intresse. Arbetstidsdebatten i Sverige 1918-1921. *Arbetsmarknad & Arbetsliv* 15(3): 49-64.
- SCB (2012) *Nu för tiden. En undersökning om svenska folkets tidsanvändning år 2010/11*.
- SCB (2016) *På tal om kvinnor och män. Lathund om jämställdhet*.
- Smith, Adam (1976[1786]) *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. Chicago: Phoenix Books.
- SOU 2005:66. *Makt att forma samhället och sitt eget liv. Jämställdhetspolitiken mot nya mål*. Slutbetänkande av Jämställdhetspolitiska utredningen. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2014:30. *Jämställt arbete? Organisatoriska ramar och villkor i arbetslivet*. Forskarrapport till Delegationen för jämställdhet i arbetslivet. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2015:50. *Hela lönen, hela tiden. Utmaningar för ett jämställt arbetsliv*. Slutbetänkande av Delegationen för jämställdhet i arbetslivet. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2015:86. *Mål och myndighet. En effektiv styrning av jämställdhetspolitiken*. Betänkande av jämställdhetsutredningen. Stockholm: Fritzes.
- Stark, Agneta (2001) Arbete och liv – genuskontrakt i omvandling?. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 22(3-4): 39-55.
- Strollo, Emma (2014) I jämställdhetens land. Historiska och intersektionella perspektiv på regleringen av arbetskraftsinvandring. *Inte bara jämställdhet. Intersektionella perspektiv på hinder och möjligheter i arbetslivet*. Forskningsrapport till delegationen för jämställdhet i arbetslivet. SOU 2014:34: 145-172.
- Svensson, Lars (2008) *Hemmens modernisering och svenska hushålls tidsanvändning 1920-90*. IFAU – Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering, Rapport 2008:19.
- Wadel, Cato (1979) *The Hidden Work of Everyday Life*. Wallman, Sandra (red) *Social Anthropology of Work*. A.S.A. Monograph NO. 19. London: Academic Press.
- Waerness, Kari (1983) *Kvinnor och omsorgsarbete. Ett kvinnoperspektiv på människovård och professionalisering*. Stockholm: Prisma.
- Waldemarson, Ylva (1998) *Mjukt till formen. Hårt till innehållet: LOs kvinnoråd 1947-1967*. Stockholm: Atlas.
- Waldemarson, Ylva (2000) *Kvinnor och klass. En paradoxal skapelseberättelse. LOs kvinnoråd och makten att benämna 1898-1967*. *Arbetsliv i omvandling* 2000:1. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Waring, Marilyn (1990) *If women counted: A new feminist economics*. San Francisco: Harper Collins Publishers.
- Wikander, Ulla (1999) *Kvinnor i Europa 1789-1950. Genus, makt och arbetsdelning*. Stockholm: Atlas.

Nyckelord

Arbete, omsorg, kön, genus, historia, jämställdhet

Birgitta Jordansson
Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap
Göteborgs universitet
405 30 Göteborg
E-post: Birgitta.jordansson@socav.gu.se

Linda Lane
Institutionen för socialt arbete
Göteborgs universitet
405 30 Göteborg
E-post: linda.lane@socwork.gu.se